

Opponensi vélemény

Péri Benedek

Imitáció és imitációs hálózatok a 15–16. századi klasszikus török gazelköltészetben
című akadémiai doktori értekezéséről

Péri Benedek akadémiai doktori disszertációjában az utánzás, vagyis az irodalmi imitációk alkotói módszereit vizsgálta és dolgozta ki az imitációs hálózat elméletét. Az imitáció a keleti klasszikus irodalmi hagyományok egyik legfontosabb alkotói eszköze, melyhez a nyugat-európai irodalomtörténet ambivalensen viszonyult. Egyrészt elismerte az utánzás műfaját, valamely magasabb kultúrából leszármaztatott irodalomként kezelte pl. az antikvitas latin nyelvű irodalmát a görög hagyomány szolgai másolatának tartotta, másrészt a romantika korától kezdve élesen elutasította, s az irodalomkritika számára az 'eredeti' és az 'utánzat' egymást kizáró fogalmakká váltak. Az európai irodalomtudományban kialakult előítélet következtében ezért nem nagyon foglalkoztak vele. Hátráltatta a kutatást az is, hogy a perszofon klasszikus irodalom talaján kifejlődött imitáció módszereit nemcsak a perzsa, de csakis a három irodalmi török nyelv, a keleti török (csagatáj) az adzsemi (közép azeri) törököt és az oszmán török magas fokú ismeretével lehetett értelmezni. Péri Bence személyében egy olyan jelöltet tisztelhetünk, aki ezeknek a nyelvi képességeknek a birtokában van. Az igényes nyelvezettel megírt értekezés ezért jelentős hozzájárulás mind a klasszikus oszmán költészet, mind a mögötte álló kulturális hagyományok megértéséhez.

A disszertáció rendkívül széles forrásbázisra épül. A már kiadott versgyűjteményeken kívül felhasználta török egyetemeken szinte futószalagon készülő, nagyszámú szakdolgozatban közreadott dívánokat, melyek azonban a forrásközlésen túl csak elvéve tartalmazzak elemzést is. Emellett közel kéttucat, saját kutatásai során feltárt versgyűjteménnyel is gazdagította a korpuszt. Széleskörű szakirodalmi ismerete nemcsak a nyugat-európai és török, de özbeg nyelven írt szakmunkákra is kiterjedt.

Az értekezésének első részében a klasszikus irodalmi hagyomány kialakulását vizsgálta mind a közép-ázsiai csagatáj, mind az oszmán kultúrkörben. A török nyelvű klasszikus gazelköltészet létre jötte mindkét esetben szorosan összefüggött azokkal társadalmi változásokkal, amelyek Közép-Ázsiában a 15. század elején, az Oszmán Birodalomban 1453 után mentek végbe. 1405-ben Otrarban meghal Timur Lenk, megszűnik az erősen központosított hatalom, négy fia önálló tartományok felett uralkodik a helyi, törökajkú, nemzetségi arisztokrácia támogatásával. Az elit kultúrája alapvetően perzsa nyelvű, de egyre nő az igény, és az anyagi feltételek is megvannak

egy új, immár török nyelvű magaskultúra létrejöttéhez. Timur fiai pedig nemcsak építészeti remekművek emelésével, hanem irodalompártolással is erősítették legitimációjukat és biztosították hírnevüket, mely mindkét fél érdekét szolgálta. A Timuridák alatt reneszánszát élte a török nyelv és legitimációs célból még az ujjur írást is használták. Kevésbé ismert, hogy a klasszikus török gazel első megalkotója, 'Alī Šīr Nevā'i a Timurida Hüseyin Baykara dívánjában emíri rangban a *bahšiyān-i uyğurok* csoportja közé tartozott, ahol az *uyğur* nem nemzeti hovatartozására utalt, hanem azon képességére, hogy birtokában volt az ujjur írás tudományának (Shiro Ando 1992:234–236). Nevā'i muszlimként természetesen nem ezt az írásrendszert használta műveiben. Költői zsenialitása megtalálta a módot arra, hogyan lehet anyanyelvének hátrányát – a török nyelvben a hosszú magánhangzók hiányát – kiküszöbölni, hogy a versmérték megfeleljen a klasszikus perzsa verstan kívánalmának. Nehezebb volt a perzsa költészet jelrendszeréhez tartozó kifejezések török megfelelőjét megtalálnia. Műveivel Navāyī megteremtette a klasszikus török nyelvű gazelt, mely követendő modellként alapvető szerepet játszott az adzsemi és az oszmán imitációs irodalmi műfaj létrejöttében. Munkássága nemcsak a Timuridák részbirodalmaiban hatott, de kiterjedt a *turkít* használó kései Arany Horda irodalmára is. (Itt csak zárójelben jegyzem meg, az hogy az Arany Horda korából kizárólag irodalmi munkák maradtak fenn, a közép-ázsiai kulturális centrum kisugárzásának erejét mutatja).

Navāyī hatására a korábban kizárólagosan perzsa nyelvű nyugati török irodalmi hagyomány a gazelköltészetben megtalálta saját hangját, össze tudta passzítani nyelvének sajátosságait a klasszikus versmérték szabályaival, s ki tudta alakítani a csak rá jellemző sajátosságokat. Az általa megteremtett török nyelvű gazelköltészet egyrészt személyes kapcsolatokon, másrészt a Timuridák és Ak koyunlu türkmén nomád törzsszövetség közvetítésével terjedt nyugati irányba. Uzun Haszán udvarában egymás mellett élt a perzsa és a török kultúra, s ez a kettősség megmaradt mind a helyén létrejövő Szafavida, mind pedig a Kelet-Anatólia felé terjeszkedő Oszmán Birodalomban. Az, hogy a költészet terén a kettő közül melyik lett hangsúlyosabb a mindenkorai politikai körülmények határozták meg, melyeket a disszerens röviden elemzett is. Hangsúlyozta, hogy mindkét felemelkedő félben lévő birodalom saját kulturális identitását kereste, s a síita–szunnita vallási megosztottság sem akadályozta a költőket, sőt az uralkodókat sem, hogy időnként a másik nyelven verseljenek. A mecénatúra kezdetben az uralkodó feladata volt, később magas rangú oszmán hivatalnokok is áldoztak a költészet oltárán. (A mecénatúra mértékére vonatkozóan – Péri Benedektől idézve az adatot – II. Mehmed szultán, a 15. század közepén havi ezer akcse ösztöndíjban részesítette az arra érdemesnek talált költőket. Tegyük

hozzá, hogy ebben a korban egy janicsár évi 1500-1800 akcse körüli zsoldot kapott, egy évszázaddal később egy budai medresze tanára évi jövedelme 14.000–17.000 akcse volt. Tehát egy költő évi 12.000 akcséja elég szép támogatásnak számított.)

Az oszmán gazelköltészet teljes pompájában tárul elénk a disszertáció következő fejezetében. A 15–16. század legnevesebb oszmán költőinek páratlan számú időmértékes *bejtje*iben, azaz párverseiben a klasszikus költészet toposzaival találkozunk: a beteljesületlen szerelemmel, a szeretett lény szemének, szemöldöke ívének, hajának, ajkának, orcájának, dicséretével vagy elvonatkoztatva a Transzcendentális Létező iránti szerelemmel. Bármennyire is az európai költészethez hasonló jelképekkel operált az oszmán költő, a metaforákkal és szójátékokkal tűzdelt oszmán versnek több értelmezése is lehetett, ezért az olvasó magas műveltség és a klasszikus költészetben való jártasság nélkül a vers megértéséhez és különösen élvezetéhez nem tudott eljutni. Itt kell kiemelni azt a mesterségbeli tudást, amellyel Péri ezeket a párverseket értelmezte és fordította, ugyanis nagyon nehéz bármilyen nyelvre, így a magyarra is a jól megírt, elegáns stílusú, az udvari klasszikus költészetben született gazeleket lefordítani. Könnyebben értelmezhetőek voltak viszont a török költészet mindhárom ágában megjelent, a vitézséget dicsőítő, ún. *merdâne* versek.

Ez a magas kultúra kezdetben egy viszonylag szűk elit kiváltsága volt, melynek antitéziseként a 16. században egy új irányzat született: Péri találóan a költészet demokratizálódásának tartotta a jelenséget. Mind perzsa, mind oszmán oldalon a nyelvileg sokkal egyszerűbb, könnyebben befogadható költeményeket városi amatőrök, elsősorban mesteremberek írták. Bár nagy népszerűségnek örvendtek, nem nyújtottak szellemi élvezetet.

A disszertáció igazi újdonsága az imitációs hálózatok elméletének megalkotása és felgöngyölítése az oszmán gazelköltészetben. Az imitációs technikával írt költemények megtalálhatóak voltak mindhárom, a csagatáj, az adzsemí és az oszmán irodalmi hagyományban, keleten a *cevāb* '(költői) válasznak' az oszmánoknál a *nažīre* '(költői) párhuzamnak' hívták. Az imitációt hajlamosak lennénk a másik szellemi tulajdonának elsajátításával azonosítani, azonban nem ilyen egysíkú a dolog. Az utánpótlást egyrészt didaktikai szempontból a verselés szabályainak megtanulására, másrészt irodalmi versengésre használták. Az imitáció során az alapverset a költő új összefüggésbe helyezve arra törekedett, hogy ne csak egy új, de magasabb szintézist hozzon létre, kivívva ezzel a versengésben részt vevők elismerését. Korántsem volt ez könnyű, hiszen meghatározott keretek és versmértékek alapján kellett újat alkotnia. A siker az egyén képességeitől és az irodalmi hagyományokban való

jártasságától függött, melynek eredményeként bekerült a neves költők társaságába, műveit felvették az antológiákba.

Egy ilyen antológia Pervāne beg dívánja, melynek 19 gazeljét Péri több szempontból elemezte. Választása azért bizonyult szerencsésnek, mert ez a díván egy egész imitációs hálózatra adott költői válaszok gyűjteménye. Keletkezésük Nagy Szülejmán szultán korára esik, gazeljei a szeráj vonzáskörébe tartozó költőktől származnak. Péri alapos életrajzi kutatásokat végzett, és nagyrészt sikerült a szerzőket azonosítania. Egyetértett a díván összeállítójának feltételezésével, miszerint az alapvers, melyre az imitációk készültek, Enverī gazelje lehetett. Paradox módon Enverī nem volt sem képzett, sem magas rangú személy, egyszerű tintakészítő mester volt. A szultáni udvarral és annak vonzáskörébe tartozó költőkkel úgy került kapcsolatba, hogy nemcsak a tinta, de a tűzijáték készítéshez is értett. Ebbéli tudását Szülejmán fiainak körülmetélési ünnepségén kamatoztatta. Költői válaszok tehát nem csak a klasszikusnak számító költők verseire, de szerényebb tehetségű kortársak műveire is készülhettek. Péri számos vers elemzésével mutatta ki Enverī költészetének hatását, különösen, a *redif*, azaz a refrénszerűen visszatérő *beklerüz...* 'várunk, őrizzük' kettős jelentésű igei elem használatát a válaszként írt gazelekben. A költők megtartották a vers témáját és formai sajátosságait, mindenek előtt a *beklerüz ... redifet*, de új metaforákkal és hasonlatokkal más hangulatot kölcsönöztek a modell versnek. A *beklerüz ... redif* a 16. században olyannyira népszerű volt, hogy önálló műfajjá vált, imitációs hálózattá alakult. Az antológia imitációs kapcsolati hálójának feltérképezése során a disszerens számos megválaszolatlan kérdéssel szembesült. Közülük csak egyet emelek ki briliáns megfejtése miatt. A megoldandó kérdés úgy hangzott, hogy Fuzūlī híres *beklerüz ...* gazeljét önálló alkotásként vagy valamely más szerző versére írt költői válaszként kell értelmeznünk? Ha ez utóbbi, milyen kapcsolata lehetett az Irakban élő költőnek oszmán sorstársaival? A válaszadást megnehezítette, hogy *beklerüz... nazīrēk* évszázadokon keresztül rendkívül népszerűek voltak az Oszmán Birodalomban, a modellt pedig Fuzūlī gazelje szolgáltatta. Az oszmán irodalomtörténet-írás ezért azon a véleményen volt, hogy a *beklerüz* gazeleket – köztük Nagy Szülejmán három, ilyen témájú versét is – Fuzūlī gazelje ihlette. Péri érdeme, hogy szívós oknyomozással, történeti és irodalomtörténeti érvekkel alátámasztva pont az ellenkezőjét derítette ki. Meggyőzően bizonyította, hogy Fuzūlī Nagy Szülejmán 1534-es bagdadi hadjárata során ismerkedett meg a szultán táborában tartózkodó két befolyásos oszmán költővel Ḥayālīval és Ḥaydar beggel. (Ez utóbbi nemcsak poéta, hanem jövendőmondó homokjós is volt, és eredetileg a perzsa sahot szolgálata.) Mindkét költő közeli kapcsolatban állt az oszmán uralkodóval. Rajtuk kívül még jó néhány versfaragó is elkísérte

pártfogóját a hadjáratra. Számunkra talán furcsa, hogy mit kerestek költők a hadjáratokon, de megértjük, ha figyelembe vesszük, sorsuk összekapcsolódott patrónusuk sorsával. Hiszen a költészet csak úgy adott anyagi biztonságot a költőnek, ha magas rangú pártfogóra talált. Még egy olyan költőóriás, mint Fuzūlī sem nélkülözhetett mecénást, ezért Nagy Szülejmán bagdadi győzelme alkalmából dicskölteményt, kaszidát írt hozzá, remélve, hogy a szultán felfigyel rá. Fuzūlī nagy valószínűséggel Ḥayālītól értesült az isztambuli irodalmi életről és az imitációs hálózat *beklerüz* ... verseiről. Ez pedig arra engedte következtetni Périt, hogy a hatás fordított volt, tehát Fuzūlī került az oszmán költők hatása alá, s írta meg híres, *beklerüz* ... gazeljét, ami az elkövetkezendő évszázadokban igazodási mintává vált. Olyannyira, hogy megjelent a török énekmondók, az ásikok költeményeiben is. Sőt még a 20. században is születtek Fuzūlī parafrázisok.

A továbbiakban néhány magyar vonatkozású adatra és Péri értekezésének az európai irodalomtudomány által hasznosítható eredményeire szeretném felhívni a figyelmet. Amint Fodor Pál a disszerensről írt habitusvizsgálatában említette, a verselés társadalmi elvárás volt, az oszmán elit tagjai rangjuk kötelező kellékéként tekintett rá. Így nem meglepő, hogy a disszertációban is találkozunk velük. A Hódoltság végvidékén élő, Niyāzī költői nevet viselő pozsegi kádi, az 1580-as évek végén, Budán, majd később Pécsen kádihelyettesként szolgáló Ca'fer 'Ayānī költemények írásával enyhítette a központtól való távollét fájdalmait. Egy Budán élő 'Alī cselebi budai kádi 1586-ban kelt hagyatéki leltára alapján pedig bizonyosan állíthatjuk, Fuzūlī dívánja olvasmányai közé tartozott. Sokat idézett adat, hogy Fuzūlī *A fű és a bor* vitája című kiseposza az 1603-ban Pécsen telelő Gázi Giráj kánt is megihlette. *A kávé és bor* vitája címmel parafrázist írt rá, mely mindeztidáig nem került elő.

Péri Benedek már *A fű és a bor* vitája zseniális fordításával megmutatta, hogy nemcsak irodalomtörténészként viszonyul a költészethez, de költői vénája is van. A disszertáció gazeljéjeinek átültetése is magas színvonalú. Egyetlen egy „hibát” találtam a fordításokban, a 246. oldalon, Mehmed pasa gazeljének első sorában, ahol a *her rüz u şeb*, 'minden éjjel s minden nap' helyett feltehetően figyelmetlenségből 'minden nap, minden nap' fordítás szerepel. Remélhetőleg egyszer a függelékben lévő gazeleket is olvashatjuk majd Péri tolmácsolásában.

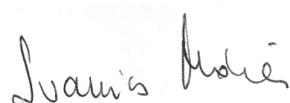
Kétségtelen, hogy a disszerens által megalkotott imitációs hálózat elmélet elsősorban a keleti irodalmak jobb megértéséhez ad kulcsot egy-egy költő vagy költők csoportjának irodalmi kapcsolatainak feltérképezéséhez, indítékaiknak, módszereiknek feltárásához. A *nazīrək*

ugyanis csak intertextuális összefüggéseikben értelmezhetők, élvezhetők; és itt kapcsolódik Péri elmélete a nemzetközi irodalomtörténeti trendekhez. Az intertextualitás, mint a posztmodern irodalomelmélet legújabb ága, az eredetiséggel szakítva azt vallja, hogy „az irodalom a régi és a mai szövegek közötti kölcsönhatás eredményeként jön létre.” Ez pedig azt jelenti, hogy az európai posztmodern irodalom, legyen az vers, vagy próza, ugyanúgy előzetes műveltséget kíván az olvasótól, mint a perszofon irodalomból kinőtt csagatáj, adzsemí vagy oszmán társai. Az intertextualitás nem is olyan régen elkezdődött kutatásának művelődés- és mentalitástörténeti távlatai beláthatatlanok, s ebben biztosan szerepe lesz még Péri munkáinak.

Végezetül egy kérdés. Ismeretes, hogy a 17. század második felében az európai követségek, elsősorban a konstantinápolyi velencei és francia követség tagjai élénk érdeklődést mutattak az oszmán szellemi elit művei iránt. Személyesen ismerték őket, munkáikat lefordították. Én elsősorban történeti munkákról tudok, de vajon megérintette-e a diplomatakat az oszmán költészet? Rövid kutatás során csupán Giovanni Battista Donado velencei bailo neve alatt, Velencében 1688-ban megjelent *Della Letteratura de Turchi* című művet találtam, mely valójában fordító ifjak munkája. Címe ellenére csupán néhány vers található benne, és ha jól ítélem meg, azok sem a gazelköltészet termékei. Vajon értették-e és fordították-e az európai követségeken az oszmán költészet remekeit?

Összefoglalva: Péri Benedek kiérlelt, igényesen megírt, magas szintű tudományos ismereteket és irodalomelméleti újdonságot tartalmazó akadémiai doktori értekezést nyújtott be, mely mind témáját, mind eredményeit tekintve maximálisan megfelel a Magyar Tudományos Akadémia által támasztott követelményeknek, ezért elfogadását, és Péri Benedek számára az akadémiai doktori cím odaítélését meggyőződéssel javaslom.

Budapest, 2024. november 29.

Ivanics Mária DSc

SzTE Altajisztikai Tanszék